*Шепель Ю. О.,**доктор філологічних наук, професор,
академік Академії наук вищої освіти України,
професор кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ А. ХУТОРЯНОМ НЕЕЛЕМЕНТАРНИХ (УСКЛАДНЕНИХ) СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ (НА ПРИКЛАДІ ПОВІСТІ «ТАРАС БУЛЬБА» М. В. ГОГОЛЯ)

Анотація. Переклади з російської мови українською сьогодні є вкрай актуальними, адже пріоритетним у них є питання відображення українською мовою не лише змісту, ідеї, мегаобразу оригіналу, але й оптимальне відтворення різних мовних засобів. Складні синтаксичні конструкції в повісті «Тарас Бульба» М. Гоголя в перекладі А. Хуторяна не знайшли належного висвітлення у мовознавчій літературі з перекладу. Отак ця тема потребує детального розгляду на рівні компаративного аналізу складних синтаксичних засобів. Мета статті полягає у лінгвістичному аналізі складних синтаксичних конструкцій. Завдання, які ставить автор, – виявити структурні типи речень у повісті М. Гоголя та в перекладі А. Хуторяна; проаналізувати синтаксичну структуру речення; описати функцію складних речень в оригіналі та перекладі. Об'єктом опису є твір М. Гоголя «Тарас Бульба» та його переклад А. Хуторяном. Предметом розгляду стали складні синтаксичні конструкції. Наукова новизна статті полягає в тому, що в ній послідовно описані складні ускладнені речення різних структурних типів як першоджерела, так і тексту перекладу. Аналізуються синтаксиси як засіб відтворення повної характеристики того чи того предмета або ж явища, відображення деталей, надання йому особливої ваги та ін. Показано, що М. Гоголь використовує всі можливі синтаксичні структури, зокрема складні ускладнені речення. Різні форми ускладнення складних синтаксичних конструкцій репрезентують глибинність, почуттєвість, мислення письменника, розкривають особливості його ідіостилу. Адекватний переклад підкреслює творчу манеру письма як автора, так і самого перекладача.

Ключові слова: складні синтаксичні конструкції, речення, синтаксис, мовознавство, дієприслівник, дієприкметник, переклад, оригінал, синтаксичні одиниці, неелементарне речення, компаративістичний аналіз.

Постановка проблеми. Творча спадщина М. Гоголя не може не викликати інтересу. Перекладені твори будь-якого письменника, на мою думку, так чи так із часом стають частиною національної літератури та культури, сприяють її збагаченню й розвитку, а з іншого боку, завдяки перекладам значно поширюються літературні жанри й стилі, художні прийоми. Так сталося, що культурні та літературні взаємозв'язки між Україною та Росією стали діалогічними за своєю природою, але діалог культур дає право на участь у цих контактах широкого кола культурно-мовних угруповань і тому неможливий без перекладу, який представляє оригінальний текст по-новому, вводить

його в іншу культурну систему, якій властиві дещо інші орієнтири та вектори розвитку. Переклад, як відомо, належить до сфери генетичних контактів, адже він підтримує зв'язки вітчизняної літератури з іншими літературами. Водночас художній переклад має природу *as Janus like*: він є продуктом міжлітературної комунікації, але водночас багато в чому зумовлює її. Переклад художній виконує дві основні функції: інформативну і творчу. Художня література як мистецтво ставить перед перекладачем певні вимоги: необхідно не тільки розповісти, про що говориться в першотворі, передати його зміст, а й відобразити особливості творчої манери письменника, його світогляд, знати життя країни, історію літератури, творчість автора загалом. Ще одна важлива умова, з якою стикається перекладач, – це розуміння того, у якому співвідношенні перебувають мови, знання їхніх особливостей.

Палітра творів М. Гоголя, як я зазначав у попередній статті (див. № 42 цього збірника), складна і незвичайна: вони мають відбитки виразної національно-історичної культури та ментальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Повість «Тарас Бульба» справедливо називають українським героїчним епосом. Вона багата і цікава структурною будовою та мовними особливостями. Саме з огляду на це повість була обрана нами для аналізу.

Нині велика увага у мовознавстві приділяється дослідженню мовних особливостей та індивідуальних стилів письменників. Серед таких особливостей чи не найперше місце відводиться синтаксичним конструкціям як засобам художньої виразності (див., наприклад, А.П. Загнітко [4], І.Р. Вихованець [1], Н.В. Гуїванюк [2], М.У. Каранська [5], А.Т. Кващук [6], В.В. Коптілов [7–9] та інші).

Переклад складних синтаксичних одиниць близькосторіднених мов потребує особливої уваги, адже ці синтаксичні засоби, будучи загальномовними, мають широкі стилістичні можливості (див.: [10]).

Переклади з російської мови сьогодні є актуальними, бо пріоритетними в них є питання викладу українською мовою не лише змісту, ідеї, мегаобразу оригіналу, але й оптимальне відтворення різних мовних засобів. Складні неелементарні синтаксичні конструкції в повісті «Тарас Бульба» М. Гоголя в перекладі А. Хуторяна не знайшли належного висвітлення у мовознавчій літературі. Отож ця тема потребує глибокого розгляду на рівні компаративного аналізу особливостей

складних синтаксичних засобів виразу авторської думки як форми ідіостилу письменника.

Мета статті полягає у лінгвістичному аналізі складних синтаксичних конструкцій. Завдання, які вирішують в статті, – викрити структурні типи речень у повісті М. Гоголя та в тексті перекладу А. Хуторяна, проаналізувати синтаксичну структуру речення з боку перекладацького підходу.

Об'єктом аналізу обрано повість М. Гоголя «Тарас Бульба» [12] та його переклад українською мовою А. Хуторяном [13].

Предметом дослідження є складні синтаксичні конструкції.

Виклад основного матеріалу.

1. Щодо питання неелементарних (ускладнених) синтаксичних конструкцій

Для створення цілісної картини М. Гоголь як майстер художнього слова послуговується всіма можливими синтаксичними конструкціями, зокрема й ускладненими складними реченнями різних типів.

Складні речення, що складаються із двох предикативних частин, поєднаних сурядним чи підрядним, сполучниковим чи безсполучниковим зв'язком, називаємо елементарними складними реченнями. Проте частіше у Миколи Гоголя спостерігаємо складні речення, до складу яких входять три і більше предикативних частин, поєднаних сполучниковим та безсполучниковим зв'язком у найрізноманітніших комбінаціях. Таким реченням я надаю головне місце у системі складних речень автора.

У мовознавчій науці існують різні погляди на поняття ускладнення складного речення [див.: 3]. Більшість науковців сходиться на тому, що складними багатокomпонентними («багаточленними», «ускладненими») реченнями є речення з різними типами зв'язку, тобто речення, які складаються більше, ніж із двох предикативних одиниць. З певною долею умовності до складних багатокomпонентних конструкцій належить період (розгорнутий вислів, який чітко розпадається на дві частини, що характеризуються єдністю змісту і чіткою ритмо-інтонаційною організацією), а також різні способи чужого мовлення.

Н.В. Гуїванюк вважає, що поняття структурно-семантичного ускладнення складних речень є явищем суто синтаксичним і пов'язане воно передусім із ускладненням граматичних зв'язків між предикативними частинами складних речень, що призводить до видозміни їхньої структури [2, с. 16].

Під час кваліфікації складних ускладнених речень науковці послуговуються різними критеріями, проте основним називають кількісний (три і більше предикативних одиниць) [11]. Більш вагомими є, звичайно, ознаки структурно-граматичного характеру синтаксичного зв'язку (однотипний і не однотипний зв'язок) між частинами, їхня структурно-семантична однорідність і неоднорідність, рівень семантичної розчленованості компонентів складної конструкції, загальна структурна схема речення.

Однак, варто наголосити, що у описі критеріїв для окремих типів складних синтаксичних конструкцій немає чіткості, як немає чіткого розуміння принципів ускладнення структури складного речення. Дехто з мовознавців вважає, що структурно-семантичне ускладнення, хоча й означає розвиток структури того чи того типу складного речення, проте не призводить до появи абсолютно нових семантично-синтаксичних зв'язків та відношень [3; 6; 10; 11].

З такою позицією не погоджується К.Ф. Шульжук, вважаючи, що складне неелементарне речення має ознаки складного речення мінімальної будови і, будучи складнішим утворенням,

має такі ознаки, які відсутні в складному неелементарному реченні: мінімум два сполучні засоби; різні види підрядного зв'язку; багато з них їх можна ускладнити новими предикативними одиницями; переважна частина цих речень має багатомірну структуру, зовнішні та внутрішні рівні членування; семантична структура таких конструкцій складніша, ніж у елементарних складних реченнях, що пов'язане з ієрархічним відношенням [11, с. 216].

На думку Н.В. Гуїванюк, структуру ускладнених складних речень формують такі фактори:

- протиставлення сполучникового та безсполучникового зв'язку, кожен з яких має свою специфіку для передачі диференційованих чи недиференційованих (при безсполучниковому зв'язку) відношень, поєднання сполучникового та безсполучникового зв'язку є одним з основних критеріїв структурно-семантичного ускладнення складного речення;

- протиставлення сполучникового сурядного та підрядного зв'язку як граматично рівноправного та граматично підпорядкованого; на основі сурядного та підрядного зв'язку з'являються не однопланові (внутрішньо диференційовані) відношення;

- протиставлення відкритості $\vee$ закритості структури в межах складносурядних та складних безсполучникових речень; відкриті структури становлять відкритий ряд предикативних одиниць, а закриті структури виявляють взаємозалежність двох предикативних частин та різних семантико-синтаксичних відношень;

- протиставлення однотипності $\vee$ різнотипності семантико-синтаксичних відношень за відкритої структури; ускладненими будуть складносурядні речення відкритої структури з різнотипними відношеннями; однотипність синтаксичного зв'язку і семантичних відношень, що передаються складними реченнями, не порушуючи їхньої елементарності, не ускладнює їх ані з боку структури, ані з боку семантики [2].

Залежно від характеру сполучних засобів на зовнішньому та внутрішньому рівнях членування виокремлюються шість основних комбінацій синтаксичних зв'язків, які охоплюють усі типи складних сполучникових багатокomпонентних речень: підрядний – сурядний; сурядний – підрядний; підрядний – підрядний; сурядний – сурядний; підрядний – підрядний, сурядний; сурядний – підрядний, сурядний.

Найбільш повною, як на мене, є кваліфікація складних речень ускладненої структури, яка була запропонована А.Г. Квацукон [6]. Враховуючи названі критерії формування ускладнених складних речень та беручи до уваги те, що граматична специфіка будь-якого складного речення виникає в наслідок складної взаємодії структурних одиниць, науковець називає такі типи:

- 1) складні речення з безсполучниковим однотипним і сполучниковим сурядним зв'язком;
- 2) складні речення з безсполучниковим (однотипним і різнотипним) і сполучниковим підрядним зв'язком;
- 3) складні речення з сурядним і різнотипним безсполучниковим зв'язком;
- 4) складні речення з сурядним і підрядним зв'язком;
- 5) складні речення з сполучниковим і безсполучниковим зв'язком мішаного типу.

Отож, підсумуємо: ускладнене складне речення — це окремий тип синтаксичних одиниць, у відведені яком проміжне

місце серед складних речень і надфразовою єдністю. Таке речення у художньому творі естетично цілеспрямоване. Під естетизацією загальномовних елементів розуміється стилістичне оновлення речення завдяки розвитку в ньому додаткових відтінків у певному контексті й ситуації мовлення.

2. Особливості перекладу неелементарних (ускладнених) синтаксичних конструкцій

Розглянемо *речення першого типу* в оригіналі та перекладі.

рос. *Теперь стоят везде крепости и замки; из неметчины приехали французские инженеры, а потому по дорогам везут много кирпичу и камней* [12, с. 316.];

укр. *Тепер будуть скрізь фортеці й замки; з Німеччини приїхали французькі інженери, а тому по дорогах везуть багато цегли й каміння* [13, с. 112].

Поєднуючись в одному реченні, складні безсполучникові й складносурядні речення використовуються письменником і перекладачем для синхронного зображення низки послідовних дій. Проте ця послідовність типу речень може мати у першоджерелі й у тексті перекладу іншу функціональну дію, пор.:

рос. *Все лицо было смугло, изнурено недугом; широкие скулы выступали сильно над опавшими под ними щеками; узкие очи подымались дугообразным разрезом кверху, и чем больше он всматривался в черты ее, тем более находил в них что-то знакомое* [12, с. 263];

укр. *Все обличчя її було смагляве, змарніле від недуги; широкі вилиці уже виступали над опалими під ними щоками; вузькі очі підіймалися дугастим розрізом догори, і що більше він вдивлявся в риси її, то більше впізнавав в них щось знайоме* [13, с. 63].

рос. *Уже кони, чуя рассвет, все легли на траву и перестали есть; верхние листья верб начали лепетать, и мало-помалу лепечущая струя спустилась по ним до самого низа* [12, с. 233];

рос. *У ворот одного дома сидела старуха, и нельзя сказать, заснула ли она, умерла или просто позабылась: по крайней мере, она уже не слышала и не видела ничего и, опустив голову на грудь, сидела недвижимо на одном и том же месте* [12, с. 272];

укр. *Уже коні, чуючи світанок, всі полягли на траву й перестали їсти; верхні листя верб почало шелестіти, і по малу лепетливий струмок спустився по ньому до самого низу* [13, с. 34];

укр. *Коло воріт одного дому сиділа жінка, і не можна було сказати, чи заснула вона. Чи вмерла, а чи просто знепритомніла: принаймні вона вже не чула й не бачила нічого і, опустивши голову на груди, сиділа нерухомо все на одному місці* [13, с. 70].

Такий тип речень частіше, ніж інші, використовують для змалювання зовнішності героя або його обличчя, що відіграє велику роль під час опису рис характеру того чи того персонажу (у цьому випадку — лице татарки). Використання таких речень робить опис повноцінним, а в деталях — образним. Важливим чинником для оцінки ролі речень першого типу в побудові тканини художнього твору є врахування кількісних показників поширеності використовуваних у них відокремлених компонентів, зокрема дієприслівникових, дієприкметникових та порівняльних зворотів, уточнювальних та однорідних членів речення. Зазначу, що кількість таких синтаксичних одиниць у М. Гоголя і А. Хуторяна є нечисленною.

Дієприслівниковий зворот виконує у реченні функцію адвербіально-якісної ознаки дії. Дієприслівники ж не відокремлюють зворот, а увиразнюють ознаку — присудок основного речення, помірно, лінійно його ускладнюючи.

Периферійну позицію мають у М. Гоголя і А. Хуторяна речення першого типу з порівняльним зворотом:

рос. *По небу, из голуба-темному, как будто исполинскою кистью, наляпаны были широкие полосы из розового золота; изредка белели клоками легкие и прозрачные облака, и самый свежий, обольстительный, как морские волны, ветерок едва колыхался по верхушкам травы и чуть дотрагивался до щек* [12, с. 240];

укр. *По небу, блакитнувато-темному, наче велетенським пензлем, наляпані були широкі смуги з рожевого золота; зрідка біліли клатями легкі й прозорі хмарки, і найсвіжіший, чарівний, як морські хвилі, вітерець тихо гоїдався на верхівках трави і ледве торкався щік* [13, с. 40].

Переважно вони використовуються для зображення довкілля.

Речення другого типу (з безсполучниковим і сполучниковим зв'язком) словесно об'ємні, предикативні речення в них — це речення щонайрізноманітнішої побудови — двоскладні й односкладні, поширені й непоширені, повні й неповні, ускладнені відокремленими компонентами й неускладнені; за виконуваною комунікативною функцією це здебільшого розповідні речення. Найуживаніші серед них у своїй структурі не мають ускладнювальних компонентів, пор.:

рос. *Все занимало их: разгульные обычаи Сечи и немногосложная управа и законы, которые казались им иногда даже слишком строгими среди такой своевольной республики* [12, с. 246];

укр. *Все цікавило їх: розгульні звичаї Сечі й нескладна управа та закони, що здавалися їм іноді занадто суворими в такій свавільній республіці* [13, с. 46];

рос. *Винные шинки были разбиты; мед, горелка и пиво забирались просто без денег шинкари были уже рады и тому, что сами остались целы* [12, с. 250];

укр. *Горілчані шинки всі були розбиті: мед, горілку й пиво забирали просто без грошей; шинкарі були вже раді й тому, що самі залишилися цілі* [13, с. 50];

рос. *Площадь, на которой долженствовала проводиться казнь, нетрудно было отыскать: народ валил туда со всех сторон* [12, с. 234];

укр. *Майдан, де мала відбуватися кара, не важко було розшукати: народ сунув туди з усіх боків* [13, с. 119].

Значну кількість у повісті й тексті перекладу становлять речення другого типу з однорідними членами. Ми зафіксували цікаву комбінацію, якою послуговуються і автор, і перекладач: використання водночас двох рядів однорідних членів — додатків і неузгоджених означень. Такі конструкції тяжіють до компетенції стилістичної семантики. Значення їхні в тім, що вони додають розповіді детально-описового характеру, наприклад:

рос. *Не было ремесла, которого бы не знал козак: накурить вина, снарядить темгу, намотать пороху, справит кузнецкую, слесарную работу и, в прибавку к тому, пить и бражничать, как только может один русский, все это было ему по плечу* [12, с. 230];

укр. *Не було ремесла, якого б не знав козак: накурити горілки, злагодити воза, намолоти пороху, справити ковальську,*

слюсарську роботу, і, на додачу до того, гуляти на пропалі, пити й бешкетувати, як тільки зможе один руський, – все це було йому до снаги [13, с. 31].

З метою передати енергію трагічного руху в першоджерелі у перекладі використані однорідні присудки:

рос. И польстился корыстью Бородастый: нагнулся, чтобы снять с него дорогие доспехи, вынул уже турецкий нож в оправе из самоцветных камней, отвязал от пояса черенок с червонцами, снял с груди сумку с тонким бельем, дорогим серебром и девическою кудрею, сохранив сберегающуюся на память [13, с. 289];

укр. І поласився на здобня Бородастий: нагнувся, щоб зняти з нього дорогу зброю, вийняв уже турецький ніж в оправі з самоцвітного каміння, відв'язав від пояса гаман з червінцями, зняв з грудей сумку з тонкою білизною, дорогим сріблом і дівочим кучериком, що обайливо зберігся на спомин [13, с. 86].

Такі синтаксично однорідні присудки значно впливають на семантичну й граматичну структуру простого речення, увиразнюючи її, пор.:

рос. Он не хотел бы слышать рыданий и сокрушений слабой матери или безумных воплей супруги, исторгающей волосы и бьющей себя в белые груди; хотел бы он теперь увидеть твердого мужа, который бы разумным словом освежил его и утешил при кончине [12, с. 327];

укр. Він не хотів би чути ридань та жалів слабкої матері чи несамовитого голосіння дружини, що рве на собі волосся та бе себе в білі груди; хотів би він тепер побачити твердого мужа, який би розумним слово освіжив його і втішив при сконанні [13, с. 121].

Ускладнення структури складних речень другого типу однорідними додатками є багатоплановим і різноструктурним синтаксичним явищем, але, як бачимо, М. Гоголь використовував такі конструкції з метою передати внутрішній стану персонажу. Перекладач не руйнує створеної автором картини, зберігаючи структуру речення, не порушує тканини художнього твору.

Часто в оригіналі зустрічаємо синтаксеми іншого типу, для яких характерними є ускладнення дієприслівниковим зворотом, фразеологізми народнопоетичного характеру.

рос. Пришедши к возам, он совершенно позабыл, зачем пришел: поднес руку ко лбу и долго тер его, стараясь припомнить, что ему нужно делать [12, с. 266];

укр. Прийшовши до возів, він зовсім забув, чого прийшов: підніс руку до лоба й довго тер його, намагаючись пригадати, що йому треба робити [13, с. 65].

Значну групу у творі М. Гоголя утворюють речення з безсполучниковим підрядним зв'язком, до складу яких уведено порівняльний зворот. Вони мають експресивно-емоційне забарвлення і є засобом підсилення увиразнення думки автора. А. Хуторян зберігає в перекладі таку синтаксичну конструкцію:

рос. Все, что смутно и сонно было на душе у козак, вмиг слетело; сердца их встрепенулись, как птицы [12, с. 239];

укр. Все, що смутного й сонного було на душі в козаків, вмить злетіло; серця їх стрепенулись, як птахи [13, с. 39];

рос. Если козак проворовался, украл какую-нибудь безделицу, это считалось уже поношением всему козачеству: его, как бесчестного, привязывали к позорному столбу и клали возле него дубину, которою всякий проходящий обязан был нанести ему удар, пока таким образом не забивали его на смерть [12, с. 246];

укр. Коли козак прокрався, потяг яку-небудь дрібничку, це вважалося вже ганьбою для всього козацтва: його, як безчесного, прив'язували до ганебного стовпа і клали коло нього кия, яким кожен, хто проходив, мусив ударити його, аж поки таким способом не забивали його на смерть [13, с. 46].

рос. Но не на костер глядел Тарас, не об огне он думал, которым собирались жечь его, глядел он, сердечный, в ту сторону, где отстреливались козаки: ему с высоты все было видно, как на ладони [12, с. 331];

укр. Та не на багаття дивився Тарас, не про вогонь від думав, яким збиралися палити його; дивився він, сердешний, у той бік, де відстрілювалися козаки: йому з висоти було все видно, як на долоні [13, с. 125].

Реченням такого типу (особливо патріотичного спрямування) мають оцінний характер. Перекладач добре відтворює дух любові до рідної землі, повністю зберігає структуру синтаксеми.

Іноді в першоджерелі зустрічаємо неелементарні складні речення другого типу з таким ускладненням, як уточнення.

рос. Сечь не любила затруднять себя военными упражнениями и терять время; юношество воспитывалось и образовывалось в ней одним опытом, в самом тылу битв, которые оттого были почти беспрерывны [12, с. 224];

укр. Січ не любила завантажувати себе військовими вправами й гаяти час; юнацтво виховувалося у ній самим досвідом, в самому розпалі битв, які через це майже не припинялися [13, с. 44].

У такий спосіб і автор, і перекладач намагаються викликати у свідомості читачів асоціації з певним часом, сприяти кращому сприйняттю зображуваної картини.

Значно менше в повісті й у тексті перекладу складних синтаксичних конструкцій, де реченнєві частини семантично й синтаксично з'єднуються між собою сурядними сполучниками і різнотипним безсполучниковим зв'язком.

рос. Все высыпали на вал, и предстала перед козаками живая картина: польские витязи один другого красивей, стояли на валу [12, с. 285];

укр. Всі висипали на вал, і встала перед козаками жива картина: польські витязі, один за одного кращий, стояли на валу [13, с. 83].

Іхнім уведенням у текст досягається ефект нерозривності компонентів, необхідних у художньому полотні для змалювання екстраординарних подій.

Досить часто такі речення мають ускладнення – відокремлену поширену обставину, виражену дієприслівниковим зворотом.

рос. Не до добра повела корысть козака: отскочила могучая голова, и упал обезглавленный труп, далеко вокруг оросивши землю [12, с. 289];

укр. Не до добра повела корисливість козака: відскочила могутня голова, і впав обезглавлений труп, далеко кругом зросивши землю [13, с. 86].

Отак, дієприслівниковий зворот має градаційний ефект, головна функція якого, привернути увагу до зображуваного, вияскравити, надати йому рельєфності. Іноді автор розширює межі складної конструкції додавши до звороту ще й однорідні члени речення.

рос. Наконец, и сам подошел он к одному из возов, влез на него и лег на спину, подложивши себе под голову сложение

назад руки, но не мог заснуть т долго глядел на небо: оно все было открыто пере ним; чисто и прозрачно было в воздухе [12, с. 264];

укр. *Нарешті, і сам підійшов до одного з возів, виліз на нього і ліг горолиць, підклавши собі під голову закладені назад руки; але не міг заснути й довго дивився на небо: воно все було відкрите перед ним; чисто й прозоро було в повітрі* [13, с. 63].

Перекладач зберігає мовну тканину такої синтаксичної конструкції, концентруючи таким чином увагу на виконуваних діях.

За своєю синтаксичною конструкцією бувають такі тексти, в яких одні частини складного речення з'єднуються сурядними сполучниками, а інші підрядними сполучниками та сполучними словами. Такі синтаксичні конструкції називають складними реченнями з сурядністю і підрядністю. Компоненти у такому реченні можуть бути різноманітні. Комбінації з різних компонентів у складних реченнях з сурядністю і підрядністю можуть бути найрізноманітнішими але можна звести до основних (за А.Г. Кващуком): 1) складні ускладнені речення, в яких кожне з простих речень, з'єднане сурядним сполучником, має при собі одне підрядне речення; 2) складні ускладнені речення в яких одне просте має підрядні з послідовною підрядністю; 3) складні ускладнені речення, в яких одне з простих, з'єднуваних сурядним зв'язком має при собі кілька однорідних підрядних.

Розглянемо перший тип синтаксичних конструкцій з сурядністю і підрядністю

рос. *Иногда ночное небо в разных местах освещалось дальним заревом от выжигаемого по лучам и рекам сухого тростника, и темная вереница лебедей, левевших на север, вдруг освещалась серебряно – розовым светом, и тогда казалось, что красные платки летали по темному небу* [12, с. 240].

У цьому реченні сполучником сурядності і поєднано в одне ціле три сурядних речення з їх складнопідрядним. Підрядне речення стосується тільки третього сурядного речення – головного для нього. Їхнім введенням у текст досягається ефект нерозривності компонентів, необхідних у художньому полотні для змалювання пейзажних картин.

Укр. *Іноді нічне небо в різних місцях освітлювалось далекою загровою від випалюваного по лучах та річках сухого очерету, і темний ключ лебедів, Що летіли на північ, раптом освітлювався срібно – рожевим світлом, і тоді здавалося, що червоні хустки летіли по темному небі* [13, с. 41].

Таких речень у повісті «Тарас Бульба» й у тексті перекладу чи не найбільше. Часто письменник у таких синтаксичних конструкціях з метою увиразнення мовлення використовує різні типи відокремлення. Так, в одному складному реченні М. Гоголь може вживатися як дієприкметниковий, так і дієприслівниковий звороти. Головна їхня функція – це точне визначення обставин основної дії.

рос. *Они прискакали к небольшой речке, называвшейся Татаркой, впадающей в Днепр, кинулись в воду с конями своими и долго плыли по не, чтобы скрыть след свой, и тогда уже выбравшись на берег, они продолжали далее путь* [12, с. 241].

У перекладі А. Хуторян замінює один із зворотів речення з підрядним означальним. Така взаємозамінюваність не змінює семантичної структури тексту, пор.:

укр. *Вони примчалися до невеликої річки, званої Татаркою, що вливається в Дніпро, кинулись у воду з кінями своїми і довго пливли нею, щоб приховати свій слід, і тоді вже, вибравшись на берег, вони їхали далі* [13, с. 41].

У межах аналізованих речень особливою частиною вживання характеризуються ті, де частини речення з'єднані протиставними сполучниками сурядності. Розглянемо їх:

рос. *Хотя и не было тут науки, на которой пробуеться козак, но они стали уже заметны между другими молодыми прямою удаєю и удачливостью во всем* [12, с. 241];

укр. *Хоч і не було тут науки, на якій випробовується козак, але вони вже стали помітними серед інших молодих щирою відвагою та тим, що їм щастило* [13, с. 46];

рос. *Не успел хорунжий ухватить за губ атаманскую голову, чтобы привязать ее к седлу, а уже был тут суровый мститель* [12, с. 289];

укр. *Не встиг хорунжий схопити за губа отаманську голову, щоб прив'язати її до сідла, а вже був тут суровий мстник* [13, с. 86];

рос. *Заметно было, что он хотел что-то сказать, но наговорил такую дрянь, что Тарас ничего не понял* [12, с. 319];

укр. *Помітно було, що він хотів щось сказати, але наговорив таких дурниць, що Тарас нічого не зрозумів* [13, с. 115];

рос. *Тарас увидел свою неосторожность, но упрямство и досада помешали ему подумать о том, как бы исправить ее* [12, с. 323];

укр. *Тарас побачив свою необережність, але впертість та досада перешкодили йому подумати по те, як би виправити її* [13, с. 117].

У російській інтерпретації смислові зв'язки протиставлення зберігаються. Такі речення із зіставно-протиставними і власне протиставними відношеннями у художньому мовленні стилістично виразні.

В оригіналі зафіксовано також складні ускладнені речення, де одна з підрядних частин виступає як головна по відношенню до наступної підрядної. Тому підрядну частину, яка безпосередньо зв'язується з головною, називаємо підрядною частиною першого ступеня; підрядну частину, залежну від підрядної першого ступеня, називаємо підрядною частиною другого ступеня. В такій конструкції зберігаються сурядні єднальні відношення між складними частинами.

рос. *И такие поминки по Остапе отправлял он в каждом селении, пока польское правительство не увидело, что поступки Тараса были побольше, чем обыкновенное разбойничество, и тому же самому Потоцкому поручено было с пятью полками поймать непременно Тараса* [12, с. 330].

Перекладаючи такі речення, А. Хуторян намагається не видозмінювати структуру синтаксичної конструкції:

укр. *І такі поминки по Остапові справляв він у кожному селищі, поки польський уряд не побачив, що вчинки Тарасові були щось більше, ніж звичайне розбійництво і тому ж таки Потоцькому доручено було з п'ятьма полками піймати неодмінно Тараса* [13, с. 124].

Інколи письменник використовує такі речення з метою визначити час, що супроводжує дії того чи того героя твору, його поведінку у певній ситуації. Часто такі речення М. Гоголь ускладнює відокремленням непоширеного означення і порівняльного звороту. У реченні такі компоненти подано поряд, вони посилюють художню експресію, що слугує для більш колоритного опису образу персонажа:

рос. *На одной из них сидел высокий Янкель, и длинные курчавые пейсики его развивались из-под жидовского яломка по*

мере того, як он подпрыгивал на лошади, длинный, как верста, поставленная на дороге [12, с. 316];

укр. На одній із них сидів довготелесий Янкель, і довгі кучеряві пейсики його маяли з-під жидівської ярмулки кожного разу, як він підстрибував на коні, високий, як верства поставлена при дорозі [13, с. 112].

Таке змістове спрямування втілюється і в реченнях з іншою стилістичною метою – детальним описом інтер'єру. Використання складних неелементарних речень із сурядним і підрядним зв'язком має кілька однорідних підрядних. Головна частина передає повністю закінчену інформацію. Підрядні частини доповнюють, уточнюють міркування головного героя. Саме вони, ці підрядні частини, надають висловленню художнього забарвлення. Через таке уточнення інформація, що передана головною частиною, стає елементом художнього зображення:

рос. Вспомнил он, что велика власть слабой женщины, что многих сильных погубила она, что податлива этой стороны природа Андрея; и стоял он долго как вкопанный на одном и том же месте [12, с. 284]. Російська інтерпретація збігається із структурою цього речення.

укр. Згадав він, що велика влада у слабкої жінки, що багато дужих занепало вона, що податлива в цьому влада Андрія; і стояв він довго, на одному і тому місці [13, с. 81].

Особливим явищем у повісті є складні конструкції згаданого типу з досить своєрідним ускладненням – відокремленим неузгодженим означенням, головна функція якого – виразніше відтворити характер персонажу у розвитку.

рос. Он редко предводительствовал другими в дерзких предприятиях – обрать чужой сад или огород, но зато он был всегда одним из первых, приходивших под знамена предприимчивого бурсака, и никогда, ни в каком случае, не выдавал своих товарищей [12, с. 236].

А. Хуторян чітко відтворює структуру цього речення в перекладі:

укр. Він рідко верховодив іншими у зухвалих витівках – обнести чужий садок чи город, та зате він був завжди одним із перших, що підходили під прапор заповзятого бурсака, і ніколи, ні в якому разі, не виказував своїх товаришів [13, с. 37].

Висновки. Отже, усі наведені різновиди ускладнених складних речень – це явище особливе в синтаксичній будові будь-якої мови; у формах таких складних речень реалізуються глибинні, найрозгалуженіші вияви мислення, почуттєвості, виражається письменницька чи найбільш розгорнутою й водночас компактною інтонаційною оригінальністю.

Поєднуючись в одному реченні, складні безсполучникові й складносурядні речення використовуються письменником і перекладачем для синхронного зображення низки послідовних дій. Проте цей послідовний тип речень має у першоджерелі й тексті перекладу іншу функціональну дію. Значну кількість у повісті й перекладі становлять речення з однорідними членами. Перекладач використовує водночас два ряди однорідних членів – додатків і неузгоджених означень, оскільки вони додають розповіді детально-описового характеру.

З метою передати енергію трагічного руху в першоджерелі та в перекладі зберігаються однорідні присудки, що впливає на семантичну й граматичну структуру простого речення, увиразнюючи її.

Речення з безсполучниковим підрядним зв'язком, до складу яких уведено порівняльний зворот, збережені в тексті пере-

кладу й мають експресивно-емоційне забарвлення і є засобом підсилення увиразнення думки автора.

Перекладач зберігає також експресію, створювану загальномовними одиницями. Іноді в першоджерелі зустрічаємо неелементарні складні речення другого типу з таким ускладненням, як уточнення. У такий спосіб і автор, і перекладач намагаються викликати у свідомості читачів асоціації з певною епохою, сприяти кращому сприйняттю зображуваної картини.

Використання складних неелементарних речень із сурядним і підрядним зв'язком, які мають кілька однорідних підрядних, у тексті перекладу доповнюють, уточнюють міркування головного героя. Саме вони, ці підрядні частини, надають висловленню художнього забарвлення. Завдяки такому уточненню інформація, передана головною частиною, стає елементом художнього зображення.

Отже, перекладацькі трансформації складних синтаксичних конструкцій, використовуваних перекладачем, не спотворили авторський текст, зберегли його форму й зміст.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в більш ґрунтовному аналізі перекладу з російської мови українською складносурядних і складнопідрядних речень та визначення збереження їхньої функційної та прагматичної функцій у тестах перекладу.

Література:

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
2. Гуйванюк Н.В. Складні ускладнені речення: Теоретично-практичний блок. Чернівці : Рута. 2003. 145 с.
3. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Київ : Вища школа, 1972. 406 с.
4. Загнітко А.П. Сучасна літературна мова. Синтаксис простого ускладненого і складного речення. Донецьк : Вид-во ДОНДУ. 1994. 204 с.
5. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови. Київ : Либідь, 1995. 312 с.
6. Кващук А.Т. Синтаксис складного речення. Київ : Радянська школа, 1986. 109 с.
7. Коптілов В.В. Актуальні питання українського художнього перекладу. Київ : КДУ. 1971. 132 с.
8. Коптілов В.В. Першотвір і переклад. Київ : Дніпро, 1972. 215 с.
9. Коптілов В.В. Теорія і практика перекладу. Київ : Вища школа, 1982. 168 с.
10. Ктитарова Н.К. Теорія перекладу : навч. посібник. Дніпродзержинськ, 2008. 224 с.
11. Шульжук К.Ф. Складні багатокomпонентні речення в українській мові. Київ : Наукова думка, 1986. 224 с.
12. Гоголь Н.В. Избранное. Москва : Просвещение. 1986. 397 с.
13. Тарас Бульба: Повість / пер. А. Хуторяна. Київ : Дніпро. 1984. 93 с.

Shepel Yu. Translation's features of non-elementary (complicated) syntactic constructions by A. Khutoryan (based on the novel "Taras Bulba" by N.V. Hogo)

Summary. Translations from Russian into Ukrainian are very relevant today, as they have priority issues of reflection in the Ukrainian language not only of the content, ideas, mega images of the original, but also the optimal reproduction of various language tools. Complex syntactic constructions in the "Taras Bulba" story by N. Hogo, translated by A. Khutoryan, did not find proper coverage in the linguistic literature on translation. In this regard, this topic requires detailed consideration at the level of comparative analysis

of complex syntactic constructions. The purpose of the article is to analyze linguistically complex complex syntactic constructions. The author's task is to describe the structural types of complex complicated sentences in the story of N. Hogol and in A. Khutoryan's translation; analyze the syntactic structure of sentences; describe the function of such complex sentences in the original and in translation. The object of the description is Gogol's work Taras Bulba and its translation by A. Khutoryan. Complex syntactic constructions have been the subject of consideration. The scientific novelty of the article is that it consistently describes complex complicated sentences of various structural types of both the original source and the text.

Syntaxes are analyzed as a means of reconstructing the full characteristic of an object or phenomenon, reflecting details, giving it special meaning, etc. It is shown that Gogol uses all possible syntactic structures, in particular complex complicated sentences. Various forms of complication of complex syntactic constructions represent the depth, sensuality, thinking of the writer, reveal the features of his idiostyle. Adequate translation emphasizes the creative style of writing both by the author and the translator.

Key words: complex syntactic constructions, sentences, syntax, linguistics, participle, participle, translation, original, syntactic units, non-elementary sentences, comparative analysis.